

Стрелков Владислав
Володимирович

Чинники агрегації процесу делегітимації президентської влади

УДК 321.6/8-057.341
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-6.10>

Стрелков Владислав Володимирович
аспірант кафедри політології,
управління та державної безпеки
Волинського національного
університету імені Лесі Українки
пр. Волі, 13, Луцьк, Україна

На сучасному етапі державного будівництва в Україні президентська влада перебуває в стані кризи легітимності. Підтвердження цьому знаходимо в політичних процесах сьогодення – характерними для них є акції громадської непокори та зміна влади в країні революційним шляхом. Прояви сепаратизму в українській державі засвідчують критично високий рівень недовіри до політичної влади. Така ситуація призводить до формування процесу делегітимації влади – це процес відчуження політичної влади від джерел легітимності, внаслідок якого відбувається втрата суб'єктності по відношенню до них. Делегітимаційний процес може призвести до втрати президентською владою легітимності. У цій статті ми досліджуємо чинники агрегації потенціалу делегітимаційного впливу, які можуть бути виявлені в політичній системі. Вони призводять до конфігурації делегітимаційного процесу у вигляді кризи легітимності президентської влади на наступних етапах процесу. Це робить їх дослідження актуальним у контексті подальшого розроблення методів та технологій ефективної протидії делегітимаційним впливам. Для встановлення елементів структури делегітимаційного процесу та етапів його перебігу був використаний метод системного аналізу. Чинники агрегації делегітимаційного процесу були впорядковані відповідно до ключових характерних ознак за допомогою методу класифікації. У рамках історичного підходу був застосований метод компаративного аналізу – ми порівняли вітчизняний досвід делегітимації президентської влади з відповідними прецедентами з історії зарубіжних країн. Узагальнити вітчизняний та зарубіжний досвід із зазначеної проблематики стало можливим завдяки аналізу прецедентів застосування делегітимаційних технологій на основі методу «case study». Нормативно-правова база інституту виборів була опрацьована методом контент-аналізу, він був застосований у межах інституційного підходу для дослідження інституційно-правових засад делегітимації президентської влади. Для дослідження ефективності політичної влади в економічній площині, а також для надання обґрунтованого політичного прогнозу щодо можливого розвитку делегітимаційного процесу були використані методи статистичного аналізу та політичного прогнозування.

Ключові слова: делегітимація, політичний процес, чинники делегітимації, президентська влада, делегітимаційні політичні технології.

Вступ. Агрегація делегітимаційного процесу напряму пов'язана з верифікацією президентської влади суспільством. Вона відбувається на основі поєднання запитів та вимог суспільства до президента з наявними ресурсами (такими як пряма електоральна підтримка, фінансове забезпечення, адміністративний ресурс, доступ до засобів масової інформації, підконтрольні силові структури тощо) політичних акторів, зацікавлених у делегітимації президентської влади. Об'єднані суспільні запити й інтереси певних груп впливу в поєднанні з наявними та потенційними ресурсами фінансово-промислових груп та політичного лобі ми визначаємо через сукупне поняття «чинники делегітимації президентської влади». Делегітимації президентської влади можуть сприяти різні чинники, кожному з яких притаманні відповідні форми прояву в політичному процесі. Дослідження цих чинників сприятиме кращому розумінню ключових умов та базових принципів, які є підвалинами делегітимаційного процесу та каталізаторами його розвитку. У статті розглянемо детально кожен чинник.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження чинників агрегації процесу делегітимації президентської влади. Для досягнення поставленої мети ми проаналізуємо наявні в політичній системі

України суспільні запити та встановимо потенційну ресурсну базу делегітимації президентської влади.

Методи дослідження. У статті застосовано фахові політологічні підходи та методи, зокрема інституційний та історичний підходи, а також методи: системного аналізу, класифікації, компаративного аналізу, метод «case study», контент-аналіз, статистичний аналіз, політичне прогнозування.

Результати. Важливим чинником агрегації делегітимаційного процесу є *втрата суспільством довіри до інституту виборів*. Вибори є засобом та інститутом легітимації політичної влади в демократичних суспільствах. У контексті довіри громадян до інституту виборів дуже важливим є дотримання владою принципів конституційності, законності та захисту прав і свобод громадянина. Такої позиції дотримується і Є. Бистрицький, який акцентує увагу на тому, що для дійсного аналізу легітимності/нелегітимності важливо не лише вказати на наявні суперечності на рівні інституцій та окремих політиків, набагато важливіше прояснити чинники делегітимації. Цього не можна досягти поза критичною настановою на виявлення того, як ставиться влада до максимальної демократизації сфери засад її ж

легітимації; як підтримується розвиток свободи слова (не політичних шоу та скандалів); який стан вільного доступу до всієї бюрократичної інформації («таємниця є силою бюрократії»); як інституції влади дотримуються корпусу Декларації прав людини; як та наскільки публічна влада підзвітна громадянському суспільству за ті чи ті політичні та виконавчі дії, аж до відповідних покарань за непрофесійність і злочини [2, с. 58–59].

Можемо говорити і про чинник *ефективності влади*. Він детально відображений у теорії «раціонального вибору» Е. Даунса [11] та в характеристиці раціонального типу легітимності М. Вебера [3]. У сучасних капіталістичних державах, до числа яких входить і Україна, основним мірилом ефективності державного управління виступає рівень добробуту населення та економічного розвитку країни. З цієї причини економічні негаразди часто стають джерелом делегітимації президентської влади, особливо відчутним цей чинник стає в президентських республіках, де президент є головою виконавчої гілки влади, або очільник уряду призначається за президентською квотою. М. Доган вказує на те, що затяжна низка економічних невдач може призвести до делегітимації. Послідовне падіння комуністичних режимів у країнах Східної Європи було результатом їхньої економічної неефективності, незважаючи на наявність досить «ефективного» політичного контролю [5, с. 155].

Американський вчений Д. Сіммонс указує на те, що суспільство легітимне, коли його члени розуміють і цінують його, охоче беручи на себе відповідальність, яку передбачає членство. Легітимність знижується, коли громадянам бракує готовності виконувати зобов'язання перед суспільством [16, с. 132]. Д. Сіммонс пов'язує кризу легітимності зі знеціненням існуючої політичної системи. Коли громадяни перестають виконувати вказівки та накази керівництва, влада делегітується. С. Ліпсет напряду пов'язує легітимність з ефективністю політичною влади. Під ефективністю він розуміє реальну продуктивність, тобто те, якою мірою система виконує основні функції керування, як їх уявляє більшість населення та такі групи впливу, як крупний бізнес або збройні сили [14, с. 77].

З вищезгаданим чинником тісно пов'язані *економічні чинники*. Нездатність влади до забезпечення населення необхідним мінімумом економічних благ призводить до делегітимації правлячого режиму. Деструктивний вплив на легітимність президентської влади можуть чинити зростання цін та падіння рівня життя населення, інфляція, безробіття, дефіцит бюджету, наслідком якого може бути недофінансованість соціальних програм, локальні та світові фінансово-економічні кризи та ін. За таких обставин політична влада розцінюється як некомпетентна, не здатна до подолання економічних викликів, тобто така, що не заслуго-

ує на визнання легітимності. Економічні мотиви великою мірою визначають електоральну поведінку виборців. М. Фіоріна, виходячи з досліджуваної ним моделі ретроспективного економічного голосування, стверджує, що адміністрація процвітає в добрі економічні часи та страждає в погані, вона несе відповідальність незалежно від того, що спричинило економічні негаразди – її власні дії або бездіяльність чи об'єктивні зовнішні фактори. Модель передбачає, що громадяни дивляться на економічні результати, а не на заходи та події, що до них призвели [13, с. 430].

Встановлення винних та їх покарання допомагає амортизувати невдоволення населення прорахунками влади в економічній сфері. Л. Кучма за два президентських терміни змінив 7 прем'єр-міністрів, кожен з яких встиг пропрацювати на своїй посаді трохи більше одного року. Президенту Л. Кучмі було дуже зручно перекласти відповідальність за політичні й соціально-економічні негаразди в країні на уряди та їх очільників. В. Ющенко також скористався цим досвідом, змінивши два уряди за перший рік президенства. Тому відставку уряду можна розглядати як ефективну технологію керування делегітимаційним процесом. Вона здатна зміцнити політичні позиції президента, тобто є технологією протидії делегітимаційним впливам [8, с. 14].

Корумпованість державної влади також є одним із делегітимаційних чинників, і чим більше рівнів влади вона охоплює, чим більш вона пронизує політичну систему, тим сильніший делегітимаційний ефект вона чинить, і тим важче їй протидіяти. Французький учений М. Доган вважає всеохоплюючу корупцію одним із симптомів делегітимації правлячого режиму. Він наводить у приклад періоди краху імператорської династії в Китаї, правління шаха в Ірані та радянської номенклатури, де падінню режимів передували широкий розмах корупції. Останнім оплотом режиму він вважає спротив корупції, який чинять суди. Коли корупція поглинає й інститут суду, для звичайних громадян не залишається ніякої надії. У такому випадку повну кризу легітимності можна вважати неминучою [5, с. 151].

Правовий нігілізм – наслідки такого чинника можна спостерігати як у політичному *абсентеїзмі* громадськості, так і в професійній діяльності бюрократичного апарату. Неефективність права безпосередньо пов'язана зі збереженням дуже високого рівня корупції в державному апараті. Він свідчить про високу залежність суспільства від осіб, наділених державними повноваженнями. Крім того, даний процес указує на наявність серйозних бар'єрів на шляху «нормального» (відповідно до закону) вирішення економічних, комерційних, професійних, організаційних та інших питань, в яких зацікавлена більшість простих громадян. За умови всеосяжного охоплення корупцією державних інститутів

бюрократія має широкий діапазон дій на власний розсуд – має можливість змінювати (формальні й неформальні) правила гри, тоді як суспільство обмежене в можливостях контролю за прийняттям та виконанням державних рішень. Переважання неформальних практик і вибіркоче застосування закону дозволяють бюрократії використовувати державні повноваження для досягнення своїх корпоративних інтересів і підпорядкування (як реального суб'єкта влади, а не формального транслятора норми закону) інших суспільних груп, у тому числі високоресурсних (бізнес) [7, с. 66]. Однак зауважимо, що в частині впливу бюрократії на великий бізнес в українському політичному процесі спостерігаємо зворотний тренд – фінансово-промислові групи мають важелі впливу на бюрократичний апарат, хоч і зі збереженням певної міри зворотної залежності від нього, про що свідчить лобювання фінансово-промисловими групами своїх людей на важливі державні посади.

Відсутність «соціального ліфту» може стати чинником делегітимації політичної влади. М. Доган зазначає, що відсутність достатньої вертикальної мобільності в поєднанні із серйозними показниками соціальної нерівності може підірвати легітимність влади [5, с. 155]. Х. Арендт стверджує, що громадянська непокора виникає тоді, коли значна кількість громадян переконалась, що нормальні канали змін більше не функціонують, і скарги не будуть почуті, що, навпаки, уряд зберігає моделі дії, в яких законність і конституційність відкриті для серйозних сумнівів [10, с. 74]. Українське суспільство ніколи не сприймало державу як вищу цінність, яка створює умови і дозволяє йому та окремій особистості досягти певної самореалізації. В Україні держава розглядається як інструмент ситуаційного досягнення певних особистісних вигод. Якщо ж результати максимально швидко не досягаються, то суспільство в кращому випадку втрачає інтерес до державотворчих ідей і до самої держави, а в гіршому – саме стає ініціатором кризи і владної легітимності, і державності як такої, оскільки вона не виправдала його (суспільства) очікувань. При цьому не береться до уваги те, що для ефективної роботи державних інституцій потрібні й певні ресурси, й час, і підтримка суспільства [9, с. 67].

Втрата монополії держави на насильство також призводить до делегітимації президентської влади. Відсутність впливу на силові структури, які виступають апаратом примусу та легітимного насилля в правовій державі, їх непідконтрольність президенту може призвести до його делегітимації. Підтвердження цій думці знаходимо в працях С. Кара-Мурзи, який вважає що втрата державою монополії на насильство є першою ознакою краху державності [6, с. 19]. Також наявність приватних озброєних силових структур, які використовуються політичними партіями та групами тиску фінансово-

промислових груп у політичному процесі, є неприпустимим проявом втрати владою монополії на насильство.

До *етнічно-територіальних* чинників відносимо наявність у складі держави компактно проживаючих етнічних груп та адміністративно-територіальних структурних одиниць, які мають претензії та потенціал до автономізації, сепаратизму та інших форм посягання на територіальну цілісність держави. Президент є носієм загальнодержавної (політичної) або національної ідентичності. Коли ж у державі посилюється роль регіональної ідентичності, вона може стати чинником делегітимації президента. Вже за часів Античності спостерігаємо звернення філософів до проблематики етнічного чинника делегітимації влади правителя. Ще Аристотель зауважував: «Внутрішні чвари відбуваються також і через те, що населення може складатися з усіляких племен, і їхні відмінності даватимуться в знаки до тих пір, аж поки вони зглядяться» [1, с. 134]. Так і в наш час, якщо держава не мононаціональна, голова держави не може уникнути вирішення регіонально-етнічних проблем. Ще більш ускладнить ситуацію те, що за таких обставин президент і сам буде представником однієї з етнічних груп (до прикладу, в Україні це можуть бути українці, росіяни, євреї і т.п.) Етнічний чинник делегітимації проявляється в суспільному несприйнятті президента як носія певної етнічної ідентичності. Ілюструвати це може політтехнологічний тиск на П. Порошенка та В. Зеленського, пов'язаний з їхнім єврейським походженням. Дж. Ротшильд описує такий чинник, як надання населенням переваги правлінню етнічних побратимів, навіть якщо воно буде мати для них негативні наслідки, на противагу правлінню чужинців, окупантів, колонізаторів, навіть якщо це правління обіцяє бути для них більш сприятливим [15, с. 14–16]. Німецький учений Р. Дарендорф у контексті дослідження проблем демократизації в Східній Європі пов'язує слабкість центральної влади (до якої відносимо і президентську) з відновленням старих *національних, регіональних, етнічних та релігійних протиріч* [4, с. 70]. Такі протиріччя є джерелами та каталізаторами делегітимаційних процесів. Підтвердження цьому може слугувати ситуація, яка склалась після оголошення попередніх результатів другого туру президентських виборів 2004 р. Тоді західні регіони України не визнали легітимність В. Януковича, незважаючи на те, що Центральна виборча комісія оголосила його переможцем виборчих перегонів. Підвалинами для делегітимаційних процесів може слугувати асиметрична підтримка президента на регіональному рівні, низька підтримка в тому чи іншому регіоні.

Близькими до етнічних є *аксіологічні чинники*. Великою мірою вони є похідними від культурних

цінностей суспільства, політичних традицій, які склались у процесі об'єктивного історичного розвитку суспільства. Норми традиції та моралі, культурна та релігійна ідентичності можуть стати потужними чинниками делегітимації президентської влади. Технологія делегітимації президентської влади, яка спирається на застосування цього чинника, буде мати на меті трансформацію існуючих традицій та підміну морально-ціннісних орієнтирів із наступним приведенням президентської влади до стану, за якого вона не буде репрезентативною по відношенню до суспільних традицій. Д. Істон також робив суттєвий акцент на ролі культури в політичній системі суспільства, можливість її впливу на делегітимаційний процес. Пояснюючи природу механізму зворотного зв'язку в політичній системі, він доходить висновку, що культура відображає загальноприйняті в суспільстві цінності та стандарти. Тому культура може вказувати на потенційні зони конфлікту, які можуть перейти в стадію конфлікту у випадку зіткнення різноспрямованих ціннісних настанов членів системи [12, с. 388]. С. Ліпсет зазначає, що ступінь легітимності в сучасній демократичній політичній системі багато в чому залежить від методів, якими буде вирішено ключові проблеми, що історично роз'єднують суспільство [14, с. 77].

Невизнання легітимності президента міжнародною спільнотою також є вагомим чинником його делегітимації всередині країни. Слід зазначити, що в цілому право на існування зовнішніх чинників делегітимації політичних режимів підтверджується існуванням феномену зовнішньої політики як такої. Кожна політична система оточена іншими політичними системами і бере як пряму, так і опосередковану участь у політичних процесах, які в них відбуваються. Не випадково, що інтереси провідних гравців світового політичного співтовариства можуть перетинатися. Так, політичний майданчик України став місцем перетину геополітичних інтересів США, Об'єднаної Європи і Росії. Іноді для того щоб змінити співвідношення сил між опозицією і правлячим політичним режимом, буває досить одної лише участі потужного геополітичного гравця-сусіда, можливості якого здатні в значній мірі визначати вектори легітимаційного або делегітимаційного сценарію стосовно конкретного політичного режиму [8, с. 80]. Геополітичні гравці доволі часто практикують участь інституту неурядових громадських організацій у делегітимаційному процесі в ролі агента застосування делегітимаційних технологій. Разом із цим надмірна опора на чинник міжнародної легітимації зарубіжними суб'єктами політики («геополітичними акторами») також може мати делегітимаційний вплив на президентську владу. У такому випадку у громадян може скластися враження, що президент приймає політичні рішення не самостійно,

а під впливом і на угоду зарубіжному суб'єкту легітимації. Яскраво проявляє себе така делегітимація на регіональному рівні, коли виборці певного регіону виступають різко проти «закордонної політичної експансії». Такі процеси ми спостерігали за каденції В. Ющенка, правління якого пов'язували із зовнішнім управлінням державою з керівним центром у Сполучених Штатах Америки, та В. Януковича, якого звинувачували у здачі національних інтересів та роботі на Російську Федерацію.

Висновки. Вищезазначені чинники, як у своїй сукупності, так і кожен окремо взятий та доведений до критичних показників впливу на політичний процес, може призвести до агрегації процесу делегітимації президентської влади. Відсутність довіри до інституту президентства й інститут виборів у поєднанні з низьким рівнем готовності громадян підтримати владу президента в критичні моменти та високим ресурсним потенціалом політичних опонентів (політичного лобі та олігархічних фінансово-промислових груп) призводить до конфігурації процесу делегітимації президентської влади у вигляді кризи легітимності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. 3-е вид. Київ : Основи, 2005. 239 с.
2. Бистрицький Є. Легітимація як дієве філософське поняття. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 49–59.
3. Вебер М. Три чисті типи легітимного панування / пер. з нім., післямова та коментарі О. Погорілого. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. Київ : Основи, 1998. С. 157–172.
4. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. *Вопросы философии*. 1990. № 9. С. 69–75.
5. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия. *Социологические исследования*. 1994. № 6. С. 147–156.
6. Кара-Мурза С. Экспорт революции. Саакашвили, Ющенко. Москва : Алгоритм, 2005. 293 с.
7. Ледяев В. Власть, авторитет и господство в России: основные характеристики и формы. *Политическая концептология: журнал метадисциплинарных исследований*. 2009. № 4. С. 61–94.
8. Скиперских А. Легитимация и делегитимация постсоветских политических режимов : монография. Елец : ЕГУ им. И.А. Бунина, 2006. 142 с.
9. Цокур Є. Загальна модель та особливості легітимації політичної влади. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1. С. 61–67.
10. Arendt H. Crises of the Republic: Lying in Politics; Civil Disobedience; On Violence; Thoughts on Politics and Revolution. N.Y. : Harcourt Brace Jovanovich, 1972. 240 p.
11. Downs A. An Economic Theory of Democracy. N.Y. : Harper, 1957. 310 p.
12. Easton D. An Approach to the Analysis of Political Systems. *World politics*. 1957. № 9 (April). P. 383–400.
13. Fiorina M. Economic Retrospective Voting in American National Elections: A Micro-Analysis.

American Journal of Political Science. 1978. Vol. 22. № 2. The Board of Regents of the University of Wisconsin System. P. 426–443.

14. Lipset S. Political man: The social bases of politics. Garden City (N.Y.) : Doubleday, 1960. 432 p.

15. Rothschild J. Ethnopolitics: A Conceptual Framework. N.Y. : Columbia University Press, 1981. 290 p.

16. Simmons A. Justification and Legitimacy. Essays On Rights And Obligations. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 276 p.

REFERENCES:

1. Aristotel (2005) Polityka [Politics]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian]

2. Bystrytskyi, Ye. (2009) Legitymatsiia yak diieve filosofske poniattia [Legitimation as an effective philosophical concept]. Filosofska dumka [in Ukrainian]

3. Veber, M. (1998) Try chysti typy lehitymnoho panuvannia [Three pure types of legitimate domination]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian]

4. Darendorf, R. (1990) Doroga k svobode: demokratyzatsiia i ee problemy v Vostochnoy Evrope [The Road to Freedom: Democratization and Its Problems in Eastern Europe]. Voprosy filosofii [in Russian]

5. Dogan, M. (1994) Legitimnost rezhimov i krizis doveriia [Regime legitimacy and a crisis of confidence]. Sotsiologicheskie issledovaniia [in Russian]

6. Kara-Murza, S. (2005) Eksport revolyutsii. Saakashvili, Yushchenko [Revolution for export. Saakashvili, Yushchenko]. Moscow: Algoritm [in Russian]

7. Ledyayev, V. (2009) Vlast, avtoritet i gospodstvo v Rossii: osnovnyie harakteristiki i formy [Power, authority and domination in Russia: main characteristics and forms]. Politicheskaya kontseptologiya [in Russian]

8. Skiperskih, A. (2006) Legitimatsiya i delegitimatsiya postsovetskih politicheskikh rezhimov [Legitimation and Delegitimation of Post-Soviet Political Regimes]. Elets: EGU [in Russian]

9. Tsokur, Ye. (2010) Zahalna model ta osoblyvosti lehitymatsii politychnoi vlady [General model and features of legitimation of political power]. Politychnyi menedzhment [in Ukrainian]

10. Arendt, H. (1972) Crises of the Republic: Lying in Politics; Civil Disobedience; On Violence; Thoughts on Politics and Revolution. N.Y. : Harcourt Brace Jovanovich [in English]

11. Downs, A. (1957) An Economic Theory of Democracy. N.Y. : Harper [in English]

12. Easton, D. (1957) An Approach to the Analysis of Political Systems. World politics [in English]

13. Fiorina, M. (1978) Economic Retrospective Voting in American National Elections: A Micro-Analysis. The Board of Regents of the University of Wisconsin System [in English]

14. Lipset, S. (1960) Political man: The social bases of politics. Garden City (N.Y.): Doubleday [in English]

15. Rothschild, J. (1981) Ethnopolitics: A Conceptual Framework. N.Y. : Columbia University Press [in English]

16. Simmons, A. (2001) Justification and Legitimacy. Essays On Rights And Obligations. Cambridge: Cambridge University Press [in English]

Factors of aggregation of the process of delegitimation of presidential power

Strelkov Vladyslav Volodymyrovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science, Management and State Security, Lesya Ukrainka Volyn National University Voli avenue, 13, Lutsk, Ukraine

At the current stage of state-building in Ukraine, the presidential government is in a state of legitimacy crisis. Manifestations of separatism in the Ukrainian state indicate a critically high level of distrust in political power. This situation leads to the formation of a process of delegitimation of power. In this article, we explore the factors that aggregate the potential for delegitimizing influence that can be identified in the political system. These factors lead to the configuration of the delegitimation process in the form of a crisis of the legitimacy of presidential power in the later stages of the process. This makes their research relevant in the context of further development of methods and technologies for effective counteraction to delegitimizing influences. The method of system analysis was used to establish the elements of the structure of the delegitimation process and the stages of its course. The aggregation factors of the delegitimation process were sorted according to key characteristics using the classification method. Within the framework of the historical approach, the method of comparative analysis was used – we compared the domestic experience of delegitimation of presidential power with the relevant precedents in the history of foreign countries. It was possible to generalize domestic and foreign experience on this issue through the analysis of precedents for the use of delegitimation technologies based on the method of «case study». The legal framework of the institution of elections was developed by the method of content analysis, it was used in the institutional approach to study the institutional and legal basis for the delegitimation of presidential power. Methods of statistical analysis and political forecasting were used to study the effectiveness of political power in the economic sphere, as well as to provide a sound political forecast for the possible development of the delegitimation process.

Key words: delegitimation, political process, factors of delegitimation, presidential power, delegitimation political technologies.